

VIII. Den Kongelige Kirke-Ordinants i Hertugdømmerne.

Naar man læser Kongebrevet foran den latinske Kirke-Ordinants med Tanken fæstet paa Slesvig og Holsten, faaer man det utvetydigste Indtryk af, at den er bestemt for disse Kongens Lande saavel som for Kongerigerne. Kongen har ladet sine Theologer fra Kongeriget og Hertugdømmerne i Forening forfatte en Kirkelov, og da den efter den grun-

¹⁾ Dog opstod deraf Forvirring 1668, see Bircherods Dagbøger v. Molbech S. 117.

²⁾ I Aftrykket i Kirkeh. Samlinger, 1. Bd. S. 85.

³⁾ Der læses nemlig: »hvilket I Faddere skulle vide, saadant Vidnesbyrd alle Andre at frembære«.

digste Overveielse og Raadførsel med Luther og Andre var færdig, blev den bifaldet af Rigsraadet; og da ligeledes ethvert christent Menneske maa bifalde denne Kirkelov, som dels er Guds egen Ordinants, dels Kongens tillige, saa befaler han alle sine Undersaatter at annamme og hver i sin Stand at holde og efterleve den, altsaa baade Geistlige og Verdslige. Saa omfattende disse Ord lyde, saa bestemt henviser ogsaa det, som man ved Lovens Udstedelse optog fra det oprindelige Udkast, til Kongens Hertugdømmer: nemlig først Overskriften *Ordinatio ecclesiastica regnorum Danie et Norvegie et ducatum Slesvicensis, Holsatie etc.*¹⁾, og til Slutningen de slesvigske Theologers og Prædicanters Underskrifter tilligemed dem fra Kongeriget. At ogsaa Arbeidet var anlagt paa en saadan almindelig Bestemmelse, er synligt nok af Indholdet selv, naar det rituelle Sprog benævnes *vernacula lingua* og Modersmaalene Dansk og Tydsk, eller særlig Anordning gives om to Høiskoler i Slesvig og Holsten²⁾. Var det nu endog mindre stemmende med dette Formaal, at Bugenhagens raske Haand, der gjerne blandede Lov og Administration sammen, og den hele sidste Bearbejdelse af Værket havde indbragt endeel Ting, der havde Vigtighed for de kjøbenhavnske Kirkeordnere og i det Hele nærmest passede for Kongeriget³⁾, saa kunde dette dog ikke hindre Kongen i at betragte Kirkeloven som almindelig, eftersom dette var Noget, der selvfølgelig modificerede sig efter de provindsielle Egenheder, som man dengang var vant til at lade gjælde indenfor den almindelige Lov, og vi skulle see, hvorledes han ogsaa i Gjerningen gjorde sin Kirke-Ordinants gjældende i Hertugdømmerne. Men naar den alligevel blev fortrængt af en anden, som

¹⁾ At denne Titel hidrører fra Udkastet selv og ikke fra Bugenhagen, slutter jeg af dens renere Latinitet; Bugenhagen pleiede at skrive: *ordinatio pro*, som i den vedhængte Ordinants for Kanniker og Munke og fl. Steder.

²⁾ Jf. ovenfor, S. 38, 109 og 393.

³⁾ S. ovenfor, S. 109—110.

opløste ogsaa dette Baand mellem Slesvig og Kongeriget, tyder det paa, at Adskillelsens Kræfter allerede da vare mægtige; Slesvigs Forbindelse med det tyske Rigslehn var vistnok en af Grundene til, at Kongens Plan til en fælleds Kirkeforfatning for alle hans Lande ikke blev udført; men en anden og stærkere var den isolerede Regjering af det danske Hertugdømme, som kun var bestyrket ved de kirkelige Bevægelser i Reformationstiden.

Vi maae her kaste et Blik paa Kirkesagens Stilling i Slesvig og Holsten (med Stormarn), thi den var meget forskjellig fra dens Stilling i Kongeriget, hvor en Erobring og en Statsrevolution med eet Slag gav Kongen de frieste Hænder til at ordne Kirke- og Religionsvæsenet. Det er vel saa, at Reformationen tidligere vandt Fremgang i Hertugdømmerne end i Kongeriget og væsentligen kan betragtes som indført i Landet 1526—28, endog med en saadan Styrke, at den rev Stykker af Ribe Stift og af Fyens Stift med sig. Men alligevel havde ikke alene de to catholske Biskopper i Slesvig og Eutin (Lübeck) holdt sig under Stormen, i alt Fald med beklippede Rettigheder, men ogsaa den gamle Tro havde mange Tilhængere ved Siden af den nye evangeliske Kirke, som herskede ved Menighedernes og Regjeringens Villie. De to Prælater, som vare de første Mænd i Hertugdømmernes Stænderforsamling, havde ved Frederik den Førstes Død 1533 iagttaget deres Stands Interesser, omtrent som Rigsraaderne paa Herredagen i Kjøbenhavn 1533, men med større Besindighed og Held. Ved Hyldingsacten havde de ladet den nye Hertug forpligte sig til at lade begge Stifter eller Kirkelehn i Besiddelse af alle deres Friheder indtil en almindelig Reformation i begge de Riger, af hvilke de vare Lehn, nemlig Danmark og det romerske Rige¹⁾, og tillige til at stad-

¹⁾ Krag, Chr. 3. Hist. 2. 289, og Christiani, Gesch. Schl. u. H. seit der Ref. 2, 61. Paa førstnævnte Sted læses rigtignok kun: »vñ gemeine Reformation des Rykes Dannemargken«; men det maa ansees for en Feilskrift, hvorefter der er mange i dette Aftryk.

fæste en fuldkommen Troes- og Lærefrihed for begge Parter, indtil hans Brødre opnaaede Myndighedsalder, da der saa skulde tages endelig Bestemmelse i Forening med Prælater og Stænder om de geistlige Sager. Saalænge skulde ogsaa Klostrene forblive urørte, og kun, naar det eenstemmig blev forlangt, maatte Hertugen beskikke en evangelisk Prædicant for et Kloster. Under Beskyttelse af denne Haandfæstning kunde Catholicismens Levninger holde sig uanfægtede; ikke blot i de geistlige Corporationers Kreds, men ogsaa paa mangt et Sted, hvor en Præst eller en Patron holdt fast ved det Gamle, kunde Messetjeneste og papistisk Prædiken uforstyrret have sin Gang. Endog et Tiggerkloster bestod i Flensborg til 1536, da et Opløb foranledigede Brødrenes Forjagelse ¹⁾. Sjølemesser holdtes i Haderslev selv, hvor de Evangeliske havde deres Hovedsæde ²⁾, og i samtlige holstenske Landklostre kunde man endnu i 1540 bestille Vigilier og Sjølemesser ³⁾. Papistiske Præster stode endnu 1536 i Embederne i Eckernförde ⁴⁾ og Nordborg; den Sidste bød sig først, efterat Als atter var lagt under Fyen ⁵⁾. I Holsten stod det ligesaa til paa mangt et Sted, baade i Kjøbstæder og paa Landet ⁶⁾. Omslaget i Aanden var vistnok skeet og Sandhedens Seier vis; men den langsomme Gang selv og den Beskyttelse, der ved Hyltingsacten blev tilsagt det Gamle, maatte give dem, der hylkede det, kun mere Anledning til at sætte sig fast i det som det Rette, og disse vare ikke faa i Ridderskabet og Adelen, saa at endog een af Kongens fornemste Raader,

¹⁾ Pont., Ref. Hist. S. 302.

²⁾ Daugaard, D. Klostre S. 449.

³⁾ Geheime-Arch. Aarsberetn. 2 Bd. Till. S. 58—59.

⁴⁾ Jensen, Versuch einer geschichtl. Darstell. der Kirchenverfass. in Holstein u. Schleswig, i Falcks staatsbürg. Magaz. 7 Bd. S. 374.

⁵⁾ Pont., Ref. Hist. S. 320.

⁶⁾ Schröder, Gesch. des münsterstorfschen Consistorium, i Michelsens Arch. für Staats- und Kirch.-Gesch., 4. Bd. S. 142, 160.

Ulff Pogewisk, var ligesaa ivrig for det Gamle, som Johan Ranzau for den nye Lære.

Den evangeliske Kirke i Hertugdømmerne nød ikke blot lige Beskyttelse men ogsaa Hertugens utvivlsomme Bistand; den var ligesom Regjeringens Kirke, anerkjendt og understøttet ved mangfoldige Foranstaltninger. Den imødesaae nu Landskirkens endelige Ordning som den sidste Foranstaltning. Vistnok havde en stor Deel af den forventede Kirkelov ikke samme Vigtighed for de kirkelige Tilstande i Hertugdømmerne som i Kongeriget, da disse allerede paa de fleste Steder vare, som de skulde være, i Henseende til Lærdommen, Sacramenterne, Sognedelingen, Helligdage o. desl., og var der i liturgiske Ting en afvigende Observants, saa var det ikke Noget, hvorpaa man dengang lagde megen Vægt; men næst det, at de evangeliske Grundsætninger kunde gjøres eneherkende i Landet, og Catholicismens Levninger fjernes, var det af stor Vigtighed at faae en Kirkelov, for at Kirkens Gods og Indkomster kunde bevares og blive anvendte til Skolers og Præsters Forsørgelse. Meget af dette var allerede gaaet tabt (saaledes hele Bispe-tienden, som var ophævet), og mere kunde tabes under de usikre Forhold, som Erfaring noksom har beviist.

En spændt Forventning ledsagede derfor Kongen, da han i Nov. 1537 kom til Slesvig. Bugenhagen udtaler den, idet han i et Brev af 21. Nov. skriver, at han haabede, at hans Ankomst ogsaa skulde geraade »Holsterlandet« (d: Hertugdømmerne¹⁾) til Salighed, da Kirkerne og Skolerne endnu ikke vare forsørgede, og de stakkels Præster, som Gud nu havde givet derind, forlængtes efter Forsørgelse og en god Ordinants, meget mere endog end Sjælene i Pavens Skjærsild efter Forløsning. Han antyder derhos ogsaa Mere, naar han i samme Brev indtrængende opmuntrer Kongen til at handle som Den, der baade har

¹⁾ See om Bugenhagens Talebrug i denne Henseende ovenfor, S. 36 Not. 1.

Mod og kjender sin Pligt og de fromme Judæ Kongers Exempel, som udryddede Afguderiet¹⁾. Naar han i denne Sammenhæng tillige bemærker, at Kirkeordinantsen, som snart skulde være færdig fra Trykkeriet, dertil kunde være Kongen meget tjenlig, »hvilken ogsaa de holstenske Præster have hjulpet til at gjøre« (stellen), saa synes han vel ikke at betragte den umiddelbart som Landslov i Hertugdømmerne, men stiller den dog som Kongens og Geistlighedens Lov, hvilken Kongen skal sætte igjennem i Samfundsordningen.

Hvorledes Kongen selv betragtede sin Stilling mellem de evangeliske Grundsætningers Krav til Landsherren paa den ene Side og Hyldingsactens Baand paa den anden, vide vi ikke umiddelbart. Paa den ene Betingelse for den endelige Ordnings Indtrædelse, nemlig hans Brødres Myndighedsalder, seer man af det, som skete, at Ingen lagde videre Vægt. Den anden, at de Riger, hvoraf Bispedømmerne vare Lehn, skulde have modtaget en almindelig Reformation, var opfyldt for Slesvigs Vedkommende, men ikke for Holstens. Det er ikke ganske klart, om Hyldingsacten stiller begges samtidige Reformation som sin Termin; men det er utvivlsomt, at Kongen ikke vilde have kunnet sætte en særskilt Reformation igjennem for Slesvig i den Stændersforsamling, som bestod af begge Hertugdømmers Stænder; og det beleiligste Øieblik var vel ogsaa i ethvert Tilfælde gaaet forbi, da Kongerigets øvrige Stifter allerede vare reformerede, uden at Slesvig var taget med. Kongen indslog en ganske anden Vei i sit Reformationsværk i Hertugdømmerne. Istedetfor at indkalde Stænderne og begynde Værket, som i Kongeriget, fra oven med Bispedømmet og en almindelig Religionslov, gik han frem paa samme Maade som tidligere som Overhoved for den evangeliske Kirke, der var opvoxet under hans Beskyttelse og Begunstigelse. Han stræbte at styrke og fremme denne Kirkes Sag og brugte dertil den Kirke-Ordinants, han havde udstedt.

¹⁾ Schumacher, gelehrter Männ. Briefe. I. S. 7.

Kort efter at han havde modtaget den trykte latinske Ordinants, indkaldte han under 10. Febr. 1538 Sognepræsterne af alle Byer i Holsten og Slesvig (derunder indbefattet Femern, men udelukt Nordborg) og een Raadsperson med Fuldmagt til at forhandle og beslutte om en Kirke-Ordning, og hvad Andet der vedkom Skolernes Forsørgelse, Degneembeder etc., til at møde paa Gottorp Slot d. 25. Febr. ¹⁾ Det var altsaa en Kirkeforsamling og partiel Ständerforsam-

- ¹⁾ De to Breve om denne hidtil ubekjendte Foranstaltning, som ere dobbelt interessante under det Mærke, der hviler over Hertugdømmernes Reformationshistorie, ere mig meddeelte af Pastor H. F. Rørdam, der har forefundet dem i en slesvigsk Registrant, og lyde saaledes:

Ann kerckherrn wie volgt

Zu Wilster, Itzeho, Oldenslo, Nienstat, Heiligenhaffen, Oitin, Renßburg, Husum, Eiderstede, Thonnern, Openurade, Flennsch, Krefempe, Segeberge, Plonne, Oldenburgk, Borg-vf Femern, Kyll, Schleszwig, Strannde, Brestede, Hadersl., Sonnderburgk, Eckelnfurde.

Christiann. Vnnsen gnedigen groith thouornn. Werdige vnnd andechtige leue getruwe, Wy begerenn hiemede an Jw gnediglichen Gy willenn vp negestkamenden Sontag nach Cathedra Petrij gewislicken alhier by vnns tho Gottorp synn, Denna wy mit jw vnnd anndern vnnsern kerckherrn, so wy der thyt ock verschreunn, des wortt Gotts vnnd einer kerckenn Ordnunge haluen, tho reddenn hebbenn.

Datum Gottorp Am Sonnauende nach Dorothee Ao. 1538.

Relator dominus Rex per se.

Ann alle Stette wye vorangezeiget.

Christian. Leuen getrwenn. Wy hebenn vp negestkamenden Sonntag nach Kathedra Petrij Juwen vnnd andern kerckherrn alhier ann tho komende verschreuen, Demna thun wie Jw hiermede beuelhenn, gy willenn enen von Jwen Rathspersonen vtferdigenn, der vp genanten tag bej vnns ock alhie erschiene, vnnd volnkommen gewallt hebbe mit vnns vonn einer Kerckenn Ordnunge vnnd szust vonn vnnderholt der Schulenn, Kostereien vnnd anndern thohanndlen, vnnd ock darup allenthaluen thobeschlieten. Dartho willen wy vnns eigentlickenn verlatthenn.

Datum Gottorp am Sonnauende na Dorothee Ao. 38.

Dominus Rex per se Relator.

Af »Gemein Cantzlei Register Georg Corpern, angefangen am Mit-
wochen nach Laurentij Anno 1537«.

ling, Kongen saaledes afholdt: man kan ikke betvivle, at han fremlagde sin nys udgangne Kirke-Ordinants, eller at Præsterne, som tildeels selv saae deres Navne under den, bifaldt og antog den, og vistnok ikke heller, at Borgernes Repræsentanter forpligtede sig til at fyldestgøre den efter Evne. Det var en Forhandling af samme Art som saamange i Kongeriget, f. E. tvende i Roeskilde, hvor baade en Reformats blev gjort i Kongens Nærværelse og en anden eller yderligere af Cantsleren og Bugenhagen i Forening med Borgemester og Raad ¹⁾; kun var den i større Stil, og havde ikke, som disse, en vedtagen Landslov at støtte sig til. Kongen havde formodentlig kun indkaldt Repræsentanter fra de Byer, hvor den evangeliske Kirke havde seiret eller var paa Vei dertil, i hvilken Henseende det er betydningsfuldt, at just Nordborg blev forbigaaet; og naar han forelagde den nye Ordinants, kunde det kun være i Egen-skab af Kirkens Hoved, at han forandrede Efterlevelse af dem, som erkjendte den protestantiske Grundsætning, at Lands-herren har denne Myndighed som Guds Tjener.

Frugten af dette Møde maatte ikke have været ringe; de Hjemkomne kunde nu med Kongens Instrux i Haanden optræde med større Kraft, forsaavidt som ikke det Gamles Modstand var dem for stærk, hvilket navnlig maatte være Tilfældet i Slesvig og Eutin; udentvivl kunde Kjøbstædernes Præster ogsaa betragte sig som Repræsentanter for Landet, og der er al Grund til at antage, at Kongen ogsaa ved denne Leilighed har paalagt dem eller dog Nogle af dem at føre det geistlige Tilsyn med de omliggende Landdistricter og der, som Visitatorer eller Superintendenten, at udrette, hvad de maatte kunne. Det kan nemlig spores, at flere af disse Kjøbstadpræster i det samme og følgende Aar have visiteret paa Landet, og En af dem har i en Kirkebog tilføiet: »ex mandato Reg. Maj.» ²⁾ En saadan Visitats, støttet til

¹⁾ B. Münster, Bugenh. p. 109; jf. Bugenhagens Brev i Bibl. Aarhus. p. 11.

²⁾ Jensen, a. Skr. S. 377.

den kongelige Kirkelov, maatte altid være af Betydning; men disse Visitatorer havde ikke, som de i Kongeriget, den kongelige Lehnsmænd ved deres Side, og ikke heller kan det antages, at deres Visitation omfattede alle Kirker, men kun de kongelige eller dem, hvis Menigheder allerede sluttede sig til den evangeliske Lære eller attraaede den. Men i den Henseende var nu Sagen i Hertugdømmerne paa samme Standpunct, som i Kongeriget i Aarene 1537—39, at der blev reformeret og ordnet efter en Kirkelov, som var ubekjendt for Folket og kun udgaaet paa Latin, nærmest Kongens Lov for den geistlige Stand.

Ved dette maatte Kongen blive staaende, saalænge han var bundet ved Hyldingsacten; men det er sandsynligt, at hans Foranstaltninger ikke vare uden Frugt, saa at man paa flere Steder end hidtil aflagde Messer og gav Evangeliet Indgang, hvilket endog skete i Bykirker, og i det Enkelte kunde Kongen medvirke ved at lade ledige Kirkebeneficier glide over i evangeliske Læres Hænder, hvilket endog skete med endeel Pladser i og uden Domcapitlerne selv¹⁾. Men ved Siden deraf tabte han ikke den almindelige Reformation af Sigte, dertil laae Skolernes Oprettelse og de store Eiendommes tidssvarende Anvendelse ham for meget paa Hjerte, og det var den samme Kirke-Ordinants, som han stræbte at gjøre til Regel for Kirken, da han anden Gang tog Sagen i sin Haand.

Efterat den kirkelige Lovgivning for Kongeriget var afsluttet ved den Odense-Ordinants 1539, kom Kongen i November eller December til Hertugdømmerne, og han førte nu Sagen for Stænderne selv paa Landdagen i Rendsborg d. 3. Marts 1540. Om han dertil benyttede den nye Odense-Ordinants eller den latinske eller mulig ikke forelagde nogen bestemt, vides ikke; det er vel saa, at en plattdysk Oversættelse af Kirke-Ordinantsen og rimeligviis af

¹⁾ Saaledes oprettedes 1539 et Capellanie ved Slesvig Domkirke af et Vicarie, Jensen, a. Skr. 465, og Regesta dipl. 2, 26.

den Odense-Ordinants, forekommer i gamle Haandskrifter ¹⁾; men den kan antages at være opstaaet af den samme Trang til at kjende Loven i Modersmaalet, som fremkaldte Palladius's Oversættelse, og naar vi siden see Kongen henvisende til den latinske Ordinants, er det rimeligst, at det er denne, han har havt for Øie i Forhandlingerne med Stænderne. Paa den nævnte Landdag ²⁾ fremstod, efterat Skattebevillingen var givet, Ridder Ulff Pogewisch med det kongelige Budskab, at Kgl. Maj. i mangfoldig Betragtning som det øverste Hoved vilde, at en god Ordinants i Forkyndelsen af Guds Ord og i andre Ceremonier maatte blive øvet og holdet, og havde derfor til Guds Ære draget saa megen Omsorg for, at samme Ordinants blev gjort, og vilde nu have begjæret, at Enhver deri vilde indvilge og eendrægtigen antage den; herpaa forlangte han Landdagens Svar. Kongen selv gik strax ind i sin Audientssal og tog begge Biskopperne med sig ³⁾. Da nu Hr. Ulff spurgte Stænderne, hvad de havde isinde at gjøre, blev der en stor Rumor paa Raadhuset, og den Ene var imod den Anden. Joh. Rantzau forsøgte at stille Larmen og persvadere dem, at det intet kunde hjælpe; men Nogle fremførte Kongens Løfte og Breve, at lade alle Troen vedkommende Ting blive frie og ikke besvære dem over gammel Sædvane; Nogle af de Gamle

¹⁾ Dette Manuskript omtales hos Lackmann, hist. ord. p. 80 og 199, og Muhle, comm. hist. de ref. rel. in Cimbria p. 61, og af Beskrivelsen sees, at det indeholdt Herredagens Stadfæstelse af 14. Juni 1539, saa at det snarest var en Oversættelse af den danske "rette Ordinants", ligesom det ogsaa har Titelen: "dänische Kirchenreformation".

²⁾ Den interessante Beretning om denne forhen ubekjendte Forhandling findes i den af Leverkus i Michelsens Archiv, 4. Bd. S. 451 fgg. meddeelte Bericht über die Schleswig-Holsteinischen Landtage von 1523, 26, 33 u. 40 af en Deeltager. I vor danske Literatur har Prof., Dr. Hammerich først gjort opmærksom derpaa i Anm. til Danmarks Historie under Adelsvælden, I, 184 og 227.

³⁾ Dette er saa at sige Parallelen til de danske Biskoppers Fængsling; de øvrige Deputerede skulde raadslaæ uhindrede.

erklærede, at ogsaa de vilde gjerne blive salige og vidste, at deres Tro var god og fast, kunde og vilde intet Nyt; flere Adelsmænd sagde, at man havde to Biskopper og Prælater i Landet, dem tilkom det at have Tilsyn med hvad Saligheden og Kirken vedkom, dem burde Sagen befales; Nogle skjældte paa Prædicanterne og skildrede deres Lære og Levnet. Endelig besluttede det Gamles Tilhængere en Deputation til Kongen; de Nye gjorde det Samme. Kongen forlangte at vide Stemmerne, og nu samlede de sig om Ulf og Johan Rantzau, og de to Biskopper med 28 Adelsmænd tegnede sig med hiin for den gamle christelige Tro. (Hvorledes de andre Stænder stemte, ifald de ellers deeltog i denne Sags Forhandling, anføres ikke, ei heller hvormange der stemte for det Nye.) Kongen lod hver Part vælge 4 til at forhandle med sig, og de forhandlede den hele Dag til Aften, da fik Stænderne Bud at samles næste Morgen igjen. Over disse Forhandlinger mellem Kongen og de 4 Talere fra begge Sider, og mulig Biskopperne, hviler et Slør, som vi ikke kunne løfte; Holstens særegne Stilling som tilhørende det tyske Rige, der endnu ingen almindelig Reformation havde faaet, og Slesvigs Forhold til Kongeriget, med hvilket det skulde modtage Reformation, Kirkegodsets Skjæbne, Domcapitlets Bestemmelse og meget Andet, maaskee ogsaa midlertidige Foranstaltninger, kan have været Gjenstand for Drøftelsen. Resultatet blev forkyndt den næste Morgen: at Religionssagen skulde i alle Ting blive i sin Tilstand (werde), ligesom hidtil har været og er holdet, indtil næstkommende Juul, og alle Præster og Geistlige skulde ogsaa beholde deres sædvanlige Indtægter; men dersom der inden den Tid ikke var holdt noget Concilium, eller af keiserlig Majestæt gjort nogen Ordinants, som blev bifaldet og antaget af begge Parter, saa vilde Kgl. Maj. lade udgaae og til den angivne Tid lade publicere en Ordinants i sine Lande og Fyrstendømmer, som man strax skulde holde og antage, dog med Forbehold, at han ogsaa senere skulde opgive Sit, dersom en almindelig Synode eller

Beslutning blev tilveiebragt og antaget af begge Parter. Dermed sluttede Landdagen, og ligesom til Vidnesbyrd om, hvor fuldstændig Religionsfriheden og gjensidig Anerkjendelse var meent, aflagde den nye Biskop af Lübeck Trokskabseed til den protestantiske Konge »ved Gud og alle Helgene«.

Landdagen endte saaledes med at give Kongen de frieste Hænder, naar Ventetiden var forløben; men saalænge standsede den ogsaa hans Gang¹⁾. I ethvert Tilfælde kunde Kongen billigen ansee sig beføiet til at handle end friere end før som den evangeliske Kirkes Overhoved, og mulig var endog en Aftale truffen om de forberedende Skridt, han agtede at gjøre. Kort efter Landdagen beskikkede han nemlig fire Superintendenter eller Generalprovster i Slesvig og formodentlig een i Holsten til at føre det geistlige Tilsyn over hele den evangeliske Landskirke, og tildeelte dem flere eller færre Amter som Virkekreds. Dersom han ved Siden af denne Foranstaltning tillige, som man maa antage, har holdt fast ved Tanken om een Biskop for hele Stiftet eller vel endog for begge Fyrstendømmer under Eet, have vi her en Forfatning som den, det rettede danske Udkast udviser: nogle Superintendenter og en Øverstesuperintendent, men rigtignok paa et heelt andet Punct og med en heel anden Betydning, idet den vilde give Hertugdømmernes Kirke Skikkelse af en Landskirke og ikke af et Stift ved Siden af Kongerigets 7 Stifter²⁾. De fire Superintendenter i Slesvig vare de samme, der allerede tidligere havde visiteret, Gerhard Slewart i Flensborg, Anthon Kayser i Haderslev, Reinh. Westerholt i Slesvig og Hermann Tast i Husum, kun udvidedes nu formodentlig deres Embeds-

¹⁾ Maaskee har Landdagen givet en formuleret Afsked om Præsters og geistlige Stiftelsers Ret til at beholde og igjen erhverve deres Eien-dele; thi en saadan paaberaabes snart efter.

²⁾ At de virkelig kaldtes Superintendenter, som de 7 i Kongeriget, sees ikke alene af deres Bestallingsbreve, men ogsaa af et Kongebrev til Anth. Kayser af 8. Dec. 1541 (Krag, Chr. 3. Suppl. S. 47—48).

kreds; i Holsten var rimeligviis Joh. Anthonii i Itzehoe den eneste Provst¹⁾. Men mærkeligere end disse Mænds Beskikkelse er den Instrux eller Bestalling, som blev udfærdiget for dem. Man har den for de Tvende, udstedt under 1. April (Skjærtorsdag) 1540²⁾; den er en formelig kongelig Forordning, et aabent Brev til alle Undersaatte, og begynder som Kirke-Ordinantsen med en Indledning, at Kongen og Tidsalderen er kommen til Sandhedens Erkjendelse, og at Kongen som den af Gud beskikkede Øvrighed skal have Indseende med, at Guds Ord og Evangelium læres og prædikes eendrægtigen i alle Kirker, og at Præsterne tilbørlig forsørges. Indholdet samler sig om ni Puncter, som baade Superintendenten og Sognepræster, Capellaner, Degne og Andre skulle holde og fuldbyrde; eet af dem er rettet til Menighederne, at de ikke maae afsætte eller antage Præster uden Superintendentens Samtykke; i tvende af dem henvises til »den udgangne kongelige Ordinants's Indhold og Lydende«, og i Henseende til Gjenerhvervelsen af bortkommet Kirkegods (efter Landdagens Beslutning) tilsiges Superintendenten Bistand af Amtmanden, der her i det Hele optræder som Medbestyrer af Kirkerne og deres Gods. I den syvende Artikel forordnes allerede, hvad i Kongeriget først optoges ved de Riber Artikler, at en Præst skal tiltales for Amtmanden og Superintendenten, førend han kan stævnes

¹⁾ Hans Embedstiltrædelse er ikke ganske sikker, men da han senere var Provst, og Ingen uden han kjendes i dette Sognekald efter 1539 (Schrøder, a. Skr. i Michelsens Archiv 4, 198), er det rimeligst, at han blev det strax. Vel drages Ansættelsen af nogen Provst i Holsten før den slesv. holst. Kirke-Ordinants i Tvivl (Schrøder, a. Skr. i Mich. Archiv 2, 53), men det synes et afgjørende Beviis, at denne Ordinants af 1542 selv siger (Bl. N 4), »at der er forordnet en særskilt Provst for Holsten«, som det da heller ikke vel kunde være Andet, naar der var 4 i Slesvig, hvorefter Ingen kunde antage sig Holsten.

²⁾ Lackmann, Einleit. in die schl. holst. Gesch., 1. Bd. S. 403 fgg., Muhlil diss. hist. theol. p. 162 og 85, og Krag, Chr. 3. H. 2. 342. I Udtog i Pont. Ann. eccl. 3, 254

til Thinge¹⁾. En anden indeholder Stadfæstelse af den geistlige Stands Privilegier, som om dette Kongebrev var en kort Kirkeforfatningslov. Sit Supplement har den imidlertid klart nok betegnet tillige: »Kongens udgangne Ordinants«, som ikke kan være Andet end den latinske Kirke-Ordinants, og denne blev saaledes udtrykkelig gjort til Lov i Hertugdømmerne, idetmindste for den geistlige Stand²⁾. Dette var den Tilstand, som svarede til Kongerigets Vilkaar i Aarene 1537—1539, kun at den catholske Part stod uberrørt, og ingen Ordinants for Kanniker og Klosterfolk var givet; men selv uden at Dommen var fældet, maatte de nye Superintendenter give den evangeliske Part en større Fasthed og hurtigere Seier, eftersom det blandt Andet var alle Sognepræster, Vicarier, Capellaner og Degne paalagt at lade sig finde lydige og lade sig belære og straffe af Superintendenterne overeensstemmende med den udgangne kongelige Ordinants³⁾.

Julen kom 1540, uden at en Synode var holdt eller nogen Reformation tilveiebragt af Keiseren; alligevel tøvede Kongen, maaskee i Betragtning af Forhandlingerne paa Religions-samtalen i Worms og Regensburg, hvis Gang det sees at have ligget ham meget paa Sinde at erfare⁴⁾. Men snart

¹⁾ Naar man betænker, at netop det Modsatte var indbragt i den danske Ordinants 1539, 9 Maaneder før, kan man deraf see, at en anden Villie end Kongens har gjort sig gjældende ved Herredagen i Odense. Maaskee har de catholske Geistliges frie Stilling i Slesvig foranlediget, at de protestantiske bleve deelagtige i denne lille Exemption.

²⁾ Naar der ogsaa i Superintendentens Instrux omtales Kongens »første Mandat«, maa derved tænkes paa den foregaaende Ansættelse af Provster eller Visitatorer i Aaret 1538. (Ovenfor, S. 406.)

³⁾ Ogsaa her ligesom paatrænger sig Nødvendigheden af en Oversættelse af den latinske Ordinants: man kunde have Palladii danske af 1539, men da de tyske Superintendenter ikke kunde bruge den, synes det meget rimeligt, at de have sørget for en plattysk, saa at den ovenomtalte anonyme Oversættelse efter den Odense-Ordinants ogsaa kan tænkes opstaaet paa denne Tid.

⁴⁾ Om den til Hagenau i Juni 1540 af Keiseren udskrevne og i Worms den 14. Jan. 1541 aabnede og i April til Regensburg forlagte Under-

kaldte den gamle catholske Biskops Død d. 25. Januar 1541 ham til idetmindste nogen ny Virksomhed for Reformen. Det maatte naturligviis afværges, at Capitlet efter gammel Ret skulde komme til at vælge en catholsk Herrebiskop, og det maatte afgjøres, at Bispestolens Indtægter kom den evangeliske Ordning til Nytte; det var nu Tid at beskikke den evangeliske Stifts-Superintendent, som Ordinantsen forordnede, kun Navnet behøvede at forandres, da Slesvig allerede havde Superintendenter, og Bispenavnet passede ogsaa bedst ved Siden af et Domcapitel. Kongen tog det Hele som en Sag mellem ham selv og Capitlet, og dets Reformation blev fuldbragt med det Samme. Dengang var det kommet mere og mere til Bevidsthed i de lutherske Lande, at man behøvede et kirkeligt Collegium baade til at dømme og til at styre; Consistorier vare oprettede i Sachsen og andre Steder. Kongen kunde strax tilegne Slesvig denne Institution ved Domcapitlets Reformation og paa eengang holde sit Ord at agte dets Privilegier og drage Nytte af det. Vi vide ikke, naar og hvorledes der blev underhandlet med Domcapitlet, men engang i Aaret 1541 kom den Overeenskomst istand, der siden blev optaget i den slesvigholstenske Kirke-Ordinants og indeholder 10 Artikler. Ifølge samme skulde Capitlet dele Valgretten med Superintendenterne i Kongens Hertug- og Fyrstendømme Slesvig Holsten og samtlige med Kongens Vidende, Raad og Consens vælge en Biskop, som skulde være en anseet Doctor eller Licentiat i den hellige Skrift og en Mand, som kunde drage Omsorg for evangelisk Lære og alt Kirkevæsen. Han skulde have 900 fl i Løn af Bispestolens Indkomster og aflægge en Eed baade til Capitlet og til Kongen. Derimod stadfæster Kongen alle Capitlets Privilegier, dog med Undtagelse af Jagtretten og med det Forbehold, »saavidt som de ikke maatte være imod hans Ordinants«, og Domherrerne skulle

handling erkyndigede han sig særlig i Breve til Bugenhagen (Geh. Arch. Aarsb. 1. Bd. S. 17, 221).

aflægge Eed paa at efterleve Ordinantsen. Capitlets Overskud skulde anvendes til Skolen i Slesvig, og dets Gaard i Haderslev tilfalde denne Byes Skole, ligeledes skulde de ledige Vicarier tilflyde Slesvigs Skole efter den kongelige »i Trykken udgangne Ordinants's Medfør«. Der skulde fremtidig kun være to Prælater og 6 Domherrer, for hvilke som for et Consistorium alle geistlige Sager herefter skulde føres og paakjendes, hvorfor alle Pladser skulde besættes med Mænd, som vare dueelige til geistligt Embede¹⁾.

I dette Actstykke er det nu for det Første mærkeligt, at Kongen og hans Raader tænkte paa at indbefatte Holsten under det slesvigske Bispedømme; anderledes kan dog Ordene ikke forstaaes, naar det hedder paa det første Sted, at Kongen har forenet sig med Medlemmerne af Slesvigs Capitel, nemlig N. u. N. »so dorch se vnde ander Superintendenten vnser Hertog vnde Förstendöme Schlesewick, Holsten, alse N. vnde N. gewelet schal werden«, og naar det paa et følgende Sted hedder, at Kongen overgiver Valget til »gemeltem Capitel tho Schlesewick, den Superintendenten edder Pastoren vth vnseren Steden, Schlesewick, Husum, Flenszborch vnde Haderszleuen, vnser Förstendöme, de ytzundes yn dem Capittel vnd yn den Emptern syn, ock den, so hernamals kamende werden«, maa vistnok Ordet Fyrstendöme forstaaes om Holsten, der almindelig kaldes saaledes, og hvor det mulig ikke endnu var endelig bestemt, med hvilken Byes Præstekald Superintendenturet skulde forenes. Dernæst fortjener det at bemærkes, at Kongen gjentagne Gange henviser til sin Ordinants, endog den trykte Ordinants, hvilket ikke kan være Andet end den latinske Kirke-Ordinants, der saaledes ogsaa blev erkjendt for Domherrernes Lov.

¹⁾ Brevet var forseglet af Kongen og Nogle af hans Raader, men da Originalen ikke kjendes, vides ikke Sted og Datum. (Schlesw. Holst. Kercken-Ordenunge Bl. G—R, og Lackmann, Einl. z. Schl. Holst. Hist. 1, 409—15).

Til det nye Embede kaldtes, som bekjendt, efter lang Søgen i Tydskland¹⁾, Tilemann von Hussen fra Cleve, der havde doctoreret i Wittenberg paa Kongens Bekostning og derefter været Professor i Kjøbenhavn og Lærer for Kongens Datter; »fra Skolemester blev han Biskop«, bemærker Cypræus skoptisk. Han blev indviet af Bugenhagen, som i den Anledning kom til Slesvig. Tiden er ikke nærmere bekjendt²⁾, ligesaa lidt som Grunden til denne extraordinaire Foranstaltning³⁾. For det øvrige Reformationsværk kan Bugenhagens korte Ophold ikke have været af stor Betydenhed, eftersom Kongen det hele Aar opholdt sig i Kongeriget⁴⁾. Men Tilemann var selv en god Støtte for Kongens Værk. Uagtet alt dette blev den latinske Kirke-Ordinants dog ikke Lov for Hertugdømmerne.